

Aleksander Kiklewicz
Instytut Słowiańszczyzny Wschodniej
UWM w Olsztynie

O FUNKCJI TRANSFERENCYJNEJ WYPOWIEDZENIA

Funkcja nominatywna określa relacje wypowiedzenia do przedmiotu mówienia — sytuacji, wydarzenia, faktu, stanu rzeczy. W tradycji lingwistycznej funkcja nominatywna kojarzy się z pojęciem semantyki. Rozróżniając dwie kategorie funkcji językowych — syntaktyczne oraz semantyczne, G. Habrajska (1994, 73) preferuje traktowanie semantyki jako nominacji, a więc „funkcja semantyczna” jest funkcją nominatywną i jej interpretacja jako „funkcji znaczeniowej” byłaby niezgodna z logicznym pojęciem funkcji.

Cechą dystynktywną funkcji semantycznej (nominatywnej) w opozycji do funkcji syntaktycznej jest jej charakter eksmanentny — leżąca u jej podstaw relacja do obiektów pozajęzykowych. Toteż nie można akceptować sugerowanego przez niektórych badaczy (por. Palek 1968, 361) podziału na semantykę wewnętrzną i zewnętrzną: każda semantyka jest „zewnętrzna”, ponieważ obejmuje zakres relacji znaków do obiektów rzeczywistości poza systemem językowym. Dotyczy to także funkcji metajęzykowej, którą należy potraktować jako rodzaj funkcji nominatywnej: referentem znaku w języku opisu nie jest znak jako taki, ale koncept znaku w jednym z możliwych, naukowych czy też „naiwnych”, modeli języka. Bardzo interesującą problematykę wyrażen autoreferencyjnych (typu *to, co ja dopiero co powiedziałem* lub typu *Sklamatem*) musimy niestety pominąć ze względu na jej charakter marginalny w kontekście zagadnień, poruszanych w prezentowanym artykule.

Preferowana w teoriach strukturalistycznych semantyka „wewnętrzna” jako system wartości dystynktywnych, opartych na opozycjach semantycznych, jest pochodna od semantyki „zewnętrznej”, jako że cechy dystynktywne są wydobywane na podstawie porównywania znaczeń pozytywnych.

Nominatywna treść wypowiedzenia ma charakter wieloaspektowy i wielopoziomowy, składa się na kilka funkcji szczególnych: referencyjną, propozycjonalną, transferencyjną, finitywną oraz temporatywną (temporalną). Każda z tych funkcji wskazuje na określony aspekt opisywanej w zdaniu sytuacji, co właściwie jest podstawą systematyzacji nominatywnych subkategorii wypowiedzenia:

1. Autonomiczne wyznaczanie sytuacji (konkretny sens wypowiedzenia) – funkcja referencyjna.
2. Kookurencyjne (dystribucyjne) wyznaczanie sytuacji, tzn. z punktu widzenia jej relacji do innych sytuacji.
 - 2.1. Wyznaczanie relacji sytuacji do obiektów większego formatu — cyklu (serii) sytuacji.
 - 2.1.1. Wyznaczanie relacji sytuacji do wirtualnych serii sytuacji, tj. typów sytuacyjnych — funkcja propozycyjna.
 - 2.1.2. Wyznaczanie relacji sytuacji do linearnych serii sytuacji, tj. wydarzeń, stanów rzeczy — funkcja transferencyjna.
 - 2.2. Wyznaczanie relacji sytuacji do obiektów tego samego formatu – innych sytuacji.
 - 2.2.1. Wyznaczanie relacji sytuacji do sytuacji komunikacyjnej – funkcja temporaryna.
 - 2.2.2. Wyznaczanie relacji sytuacji do innej sytuacji referencyjnej – funkcja finitywna.

Przedmiotem prezentowanego artykułu uczyniliśmy funkcję transferencyjną (czyli ontologiczną) wypowiedzenia, która spośród wyżej wymienionych funkcji nominatywnych jest w literaturze językoznawczej niewątpliwie najmniej zbadana (w wielu modelach semantyki lingwistycznej wręcz nie zauważana). Istota tej funkcji wywodzi się z oczywistego faktu, że związek wypowiedzenia z rzeczywistością nie ogranicza się do nazywania konkretnej sytuacji (w przypadku zdań semantycznie elementarnych) lub sekwencji stanów rzeczy (w przypadku zdań polipredykatywnych): w wypowiedzeniu zakodowane jest także odniesienie do ontologicznego kontekstu sytuacji referencyjnej — swego rodzaju „areny działań”.

W językoznawstwie (w semantyce lingwistycznej i filozofii języka) jest przyjęte holistyczne traktowanie ontologii językowej. Jak pisze K. A. Pereverzev, „применительно к семантике и структуре естественного языка онтологией мы не называем то, что обретается «за окном». Ею для нас является то, что конструируется языком (а также, при участии языка, его носителями и нами, лингвистами) в этом «закономном» пространстве. Лингвистике безынтересны данные «беспристрастной» действительности: она рассматривает мир сквозь призму языка и в модусе субъекта” (2000, 255n.).

Podobną opinię głosi A. Furdal, uważając, że całe uniwersum desygnatów znaków językowych większego lub mniejszego formatu można przyporządkować ogólnej kategorii — „rzeczywistości”. Należą do niej „[...] wszelkie fakty realne lub istniejące tylko w naszej wyobraźni, o których można przekazywać informację za pomocą języka. Zmieszcza się zatem w naszym terminie komunikaty takie, jak *Jastrząb jest ptakiem*, *Odległość z Wrocławia do Opola wynosi 82 kilometry*, ale też *Dziś rano widziałem w lesie krasnoludka* i *Największym zainteresowaniem uczniów cieszy się gramatyka*. Rzeczywistością, czyli przedmiotem komunikatów może być sam język i relacjonowanie stanów wewnętrznych nadawcy w momencie mówienia” (1990, 64).

W tym samym duchu jest sformułowana teza A. Bogusławskiego „Rzeczywistości nie ma czemu przeciwstawić”: „otóż tak rozumianej rzeczywistości można, kiedy się ją bierze jako całość, w odróżnieniu od jej fragmentów, przypisywać zupełnie *dowolne* orzeczniki (jeżeli już się w ogóle ktoś takim procederem chce zająć; a takie osoby są, por. pomysł Hegla, by ogłosić, że „Rzeczywistość jest rozumna”; to powiedzenie nie jest w niczym lepsze od równie dobrze znanego powiedzenia „Rzeczywistość jest bezrozumna”; innymi przykładami mogą być takie pary jak: „rzeczywistość jest harmonijna / pełna celowości / pełna sensu”, „rzeczywistość jest chaotyczna / nie zmierza donikąd / jest wyzuta z sensu”; „z rzeczywistości emanuje piękno”, „rzeczywistość jest odrażająca”). Można z tym samym powodzeniem przypisywać także naraz orzeczniki wzajemnie sprzeczne (ta ostatnia rzecz bardzo pociąga mistyków). Dlaczego tak jest? Bo skoro orzeczniki — jako „wypełniacze” orzeczenia *wie, że* — są ze swej istoty „rozróżnikami”, a Rzeczywistości nie ma czemu — w obrębie przecież *całej* rzeczywistości, bo *o nią* właśnie chodzi — przeciwstawić, to przypisywanie orzeczników może być w tym wypadku wyłącznie czystą zabawą” (2002, 5; podkr. — A. K.).

Pojęcie rzeczywistości „jako całości”, o której pisze A. Bogusławski, jest, z jednej strony, tak abstrakcyjne, z drugiej zaś strony tak „nieusuwalne”, że jako nosiciel informacji semantycznej jest kodowane w głębokich warstwach treści presupozycyjnej (jako swego rodzaju „temat na ostatnią rozmowę”) lub jest aktualizowane w wybranych, określonych („metafizycznych”) gatunkach komunikacji językowej, przede wszystkim w tekstach filozoficznych i artystycznych. Codziennosc komunikacji językowej jest jednak inna: zwykle wypowiedzenia mają odniesienie do określonych odcinków rzeczywistości, czyli (zgodnie z terminologią epistemologiczną) światów możliwych, które składają się na konfiguracje większego formatu. Zgodnie z podstawowym założeniem logiki intensjonalnej w semantycznej teorii języka. Należy brać pod uwagę odniesienia przedmiotowe wyrażen w więcej niż jednym „świecie” [...] dla każdego pierwotnego wyrażenia naszego języka założyć [...] funkcję określającą jego odniesienie przedmiotowe (o ile takie posiada) w różnych możliwych scenariuszach („światach”)” (Hintikka 1992, 301).

Choć rzeczywistość można zinterpretować jako układ (czy też sieć) wspomnianych wyżej konfiguracji możliwych światów, to w konkretnej praktyce komunikacyjnej subiekt językowy uwzględnia tylko określone konfiguracje, uwarunkowane czynnikami społecznymi, kulturowymi, historycznymi i in., a więc „rzeczywistością” dla subiekta językowego jest „moja (lub „nasza”) rzeczywistość” (nie można się oprzeć aluzji do „mojego słowa” w socjowerbalnej koncepcji M. M. Bachtina). W ostatnich latach zrobiła prawdziwą furorę problematyka metafory kognitywnej, u podstaw której leży stosowanie przez subiekta językowego „swoich” konfiguracji możliwych światów w celu interpretacji konfiguracji obcych lub innowacyjnych.

Przeanalizujmy charakterystyczny fragment artykułu prasowego:

- (1) *Zabijanie noworodków i małych dzieci praktykowano [...] najczęściej z powodów ekonomicznych (brak środków na utrzymanie dziecka) i obyczajowych (dziecko pozamążeskie). Dziewczynki zabijano zwykle znacznie częściej niż chłopców jako „bezwartościowe” („Tygodnik Powszechny”, 1996/37).*

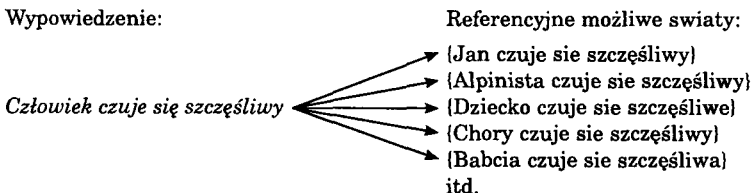
Czytelnik oczywiście nie zadowolony się odniesieniem tego tekstu do „rzeczywistości jako całości” — taka interpretacja byłaby nie tylko zbyt ogólna i spekulatywna, ale także wręcz niezgodna z wyobrażeniem o normach rzeczywistości społecznej. Zadanie odbiorcy polega tu m. in. na tym, aby wyeksplikować określoną scenę ontologiczną, która stanowi środowisko opisywanego stanu rzeczy. W rozpatrywanym przypadku jest to scena ontologiczna STAROŻYTNE CHINY — wskazuje na nią sam tytuł artykułu „Dzieciobójstwo w Chinach”, a także inne fragmenty tekstu, por.:

- (2) *Dzieciobójstwo ma w Chinach prastarą tradycję, sięgającą czasów dynastii T'ang (VII-X w.).*

Funkcja transferencyjna wypowiedzenia polega więc na tym, że opisywana sytuacja referencyjna jest przyporządkowywana określonej scenie ontologicznej. Formami manifestacji semantyki transferencyjnej są operatory ontologiczne, najczęściej w pozycji okoliczników (p. dalej), np.:

- (3) *Byłem raz w państwie X. Zajechałem do hotelu, zmęczony położyłem się wkrótce na spoczynek. Nie wiem, jak długo spałem, gdy usłyszałem pukanie do drzwi. To przerażony, acz srogi portier: — Proszę pana — rzekł prawie krzyżąc — u nas należy spać, nie śnić! (S. J. Lec).*

Z jednej strony bazą (źródłem) semantycznej interpretacji wypowiedzenia jest jego struktura leksykalna i gramatyczna; efekt takiej interpretacji stanowi wyselekcjonowanie podzbioru zgodnych ze strukturą wypowiedzenia sytuacji referencyjnych, czyli referencyjnych możliwych światów (w terminologii A. D. Šmeleva — «релевантное денотативное пространство»). Np.:

Z drugiej zaś strony wypowiedzenie interpretowane jest przy uwzględnieniu określonej sceny ontologicznej. Każda scena zakłada (czy też, zgodnie z terminologią logiczną, otwiera) zbiór ontologicznych możliwych światów — sytuacji i stanów rzeczy, które odbywają się w konkretnym

odcinku rzeczywistości — przestrzennym lub czasowym. W przytoczonym wyżej fragmencie scena PAŃSTWO X otwiera zbiór możliwych światów, które można przyporządkować ogólnej deskrypcji: 'to, co jest (odbywa się) w państwie X'.

Scena ontologiczna ogranicza zbiór referencyjnych możliwych światów, por.:

(4) *Człowiek czuje się szczęśliwy.*

(5) *Na szczycie Everestu człowiek czuje się szczęśliwy.*

Zakres znaczenia drugiego wypowiedzenia, z okolicznikiem lokatywnym *na szczycie Everestu*, jest mniejszy w porównaniu do wypowiedzenia, w którym scena ontologiczna nie jest skonkretyzowana: nie są tu relewantne takie referencyjne możliwe światy, jak np. {Dziecko czuje się szczęśliwe}, {Chory czuje się szczęśliwy}, {Babcia czuje się szczęśliwa} itp., których zgodność ze strukturą wypowiedzenia przy braku operatora ontologicznego nie budziłaby wątpliwości.

Jakkolwiek w zdaniu (przykład I. M. Boguslavskiego)

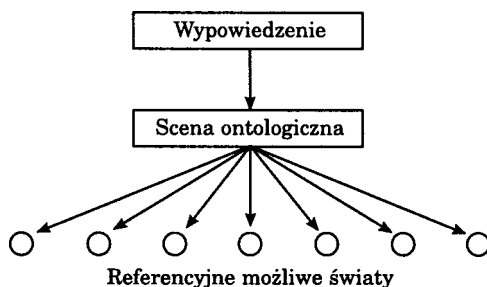
(6) *Средняя зарплата клерков составляет 1000 долларов в месяц*

ekstensja rzeczownika *клерки* nie jest ograniczona, to w zdaniu z okolicznikiem lokatywnym

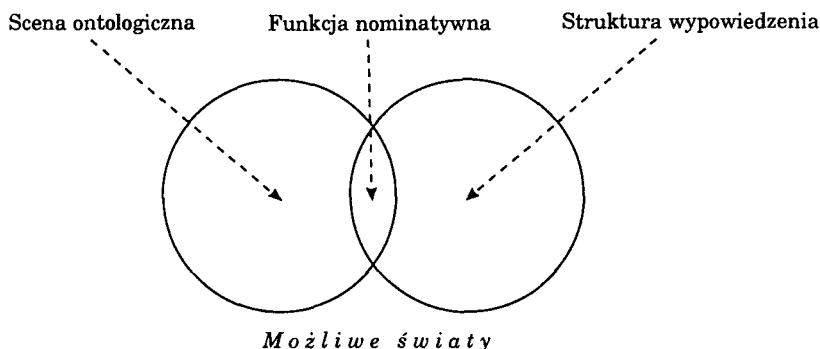
(7) *В десятом отделе (в Чикаго) средняя зарплата клерков составляет 1000 долларов в месяц*

ekstensja tegoż rzeczownika jest ograniczona: {клерки этого отдела (в Чикаго)}.

A więc scena ontologiczna to swego rodzaju przekładka między wypowiedzeniem a nieskończonym rzędem referencyjnych możliwych światów:

Funkcja nominatywna wypowiedzenia jest rezultatem współdziałania czynnika strukturalnego oraz czynnika ontologicznego. Ostatecznym efektem tego współdziałania jest określenie zakresu możliwych światów, zgodnych zarówno ze strukturą językową wypowiedzenia, jak i z odpowiednią sceną ontologiczną. Semantyka nominatywna wypowiedzenia stanowi zatem swego rodzaju iloczyn zbiorów możliwych światów:

Typowe formy manifestacji funkcji ontologicznej w gramatycznej strukturze wypowiedzenia mają status *d e t e r m i n a n t ó w*. Pojęcie determinacji składniowej w latach 60-ch XX w. wprowadziła i opracowała N. Ju. Švedova (1966). Polega ono na tym, że w strukturze wypowiedzenia zachodzi związek składniowy między formą wyrazową (w pozycji podmiotu, dopełnienia czy okolicznika) a całym wypowiedzeniem (Švedova 1980, 133). Odkrycie Švedovej w pewnym stopniu kolidowało z rozpowszechnionym wyobrażeniem o relacjach syntagmatycznych, których agentami są jednostki językowe tego samego formatu (Glück 1993, 625). Por. niektóre przykłady konstrukcji syntaktycznych, zawierających determinanty okolicznikowe — czasowe oraz przestrzenne (Švedova, op. cit., 160n.):

- (8) *В метель все предметы странно увеличиваются.*
- (9) *С возрастом передвижение становится труднее.*
- (10) *К осени погода становится дождливой.*
- (11) *До войны он был плотник.*
- (12) *Мимо дома гремят трамваи.*
- (13) *У берега по льду еще можно проехать на санях.*
- (14) *За окном стемнело.*
- (15) *В лесу есть грибы.*
- (16) *В стороне от дороги сторожка.*

Dwa ostatnie wypowiedzenia należą do typu *egzystencjalnych*. Konstytutywnym składnikiem ich struktury syntaktycznej, jak pisze M.V. Vsevolodova (2000, 122), jest lokum — fragment świata, w którym istnieją określone przedmioty. W niektórych przypadkach lokum stanowi połączenie dwóch scen ontologicznych — czasowej i przestrzennej, np.:

- (17) *Но уже в 1930 году в Гвиане было много этих птиц.*
- (18) *W 1990 r. we Francji wytwarzano 7,4 % produktu światowego brutto.*

Treść wypowiedzenia (18) jest interpretowana w odniesieniu do trzech konfiguracji możliwych światów:

- a) {X wytwarza 7,4 % produktu światowego brutto}
- b) {To, co jest we Francji}
- c) {To, co jest w 1990 r.}

Właśnie egzystencjalna interpretacja okolicznika wskazuje nieraz na to, że jest on nosicielem informacji transferencyjnej. Rozważmy to na przykładzie rosyjskiego wypowiedzenia:

(19) *А мы в Седлецкой губернии силою и обманом обращали в православие униатов* (А. Ф. Кони).

Okolicznik *в Седлецкой губернии* nie jest tu bezpośrednio konotowany przez predykat jądrowy *обращали*, dlatego wypowiedzenia (19) nie da się przy zachowaniu treści nominatywnej transformować w wypowiedzenie z rematyzacją okolicznika:

(20) *Обращение униатов в православие осуществлялось нами в Седлецкой губернии.*

(21) *Местом, где мы осуществляли обращение униатов в православие, была Седлецкая губерния.*

Semantyczna struktura wypowiedzenia zawiera tu wewnętrzny predykat egzystencjalny; ufundowaną na nim propozycję wewnętrzną można wyeksplikować w formie zdania względnego:

(22) *А мы силою и обманом обращали в православие униатов, которые имелись (существовали) в Седлецкой губернии.*

Wykładnikami funkcji transferencyjnej są jedynie determinanty okolicznikowe, wskazujące na ontologiczny kontekst całej opisywanej sytuacji. W związku z tym I. M. Boguslavskij rozróżnia dwa typy okoliczników (1991, 72nn.):

- a) lokatywne — określające koordynaty przestrzenne, odcinek przestrzeni fizycznej, w którym lokalizowana jest sytuacja oraz/lub jej partycypanty;
- b) ontologiczne (w terminologii Boguslavskiego «миропорождающие») — określające odniesienie sytuacji do względnie szerokiej kategorii świata, w którym przestrzeń fizyczna jest jednym z komponentów.

Rozważmy dwa przykłady wypowiedzeń z okolicznikiem lokatywnym:

(23) *На подwórку бавились дети.*

(24) *На лавке сидит старушек.*

Pierwsze wypowiedzenie informuje o tym, że na podwórku znajdowały się dzieci i że cała opisywana sytuacja odbywała się w tym samym miejscu. W podobny sposób drugie wypowiedzenie wskazuje na to, że miejscem, na którym siedział staruszek, była ławka. Czasowniki tego typu funkcjonują także w znaczeniu generycznym, które z reguły blokuje użycie uzupełnienia lokatywnego, por.:

(25) *Дети любят сидеть бавить.*

„Wiecznie generyczne” czasowniki *ненавидеть*, *верить*, *знать*, *матричить*, *иметь* i in. nie pozwalają na występowanie uzupełnień lokatywnych — lokalizacja przestrzenna nie jest im w ogóle właściwa, por.:

(26) **Он ненавидит в саду.*

(27) **Он знает в транспорте.*

Ale ponieważ pojęcie świata, jak pisze Boguslavskij, jest szersze niż pojęcie przestrzeni fizycznej, więc w wypowiedzeniach generycznych (także z czasownikami typu *ненавидеть*) mogą występować okoliczniki ontologiczne, wskazujące na fragment rzeczywistości, dla którego jest charakterystyczna opisywana regularność wydarzeń, por.:

- (28) *В нашем городе все ненавидят жару.*
 (29) *Здесь знают немецкий язык.*
 (30) *В Индии крова jest zwierzęciem świętym.*
 (31) *В краях тропikalnych kobiety noszą bambusowe parasolki.*

Strukturze syntaktycznej „Okolicznik ontologiczny (W) + Wypowiedzenie (S)” należy przyporządkować ogólną interpretację: ‘W świecie W jest tak, że S’. Por.: ‘W Indiach jest tak, że krowa jest zwierzęciem świętym’.

W niektórych przypadkach możliwe są dwie różne interpretacje okolicznika — lokatywna lub ontologiczna, por. (przykład Boguslavskiego):

- (32) *Тu сłońце не заходзи.*

Zgodnie z jedną interpretacją, lokatywną, wyraz *tu* wskazuje na część nieboskłonu, w której słońce skrywa się za horyzontem. Możliwy wariant tegoż wypowiedzenia (przy zachowaniu lokatywnej semantyki zaimka wskazującego):

- (33) *Тu сłońце не заходзи — заходзи оно по леwej stronie, над лесem.*

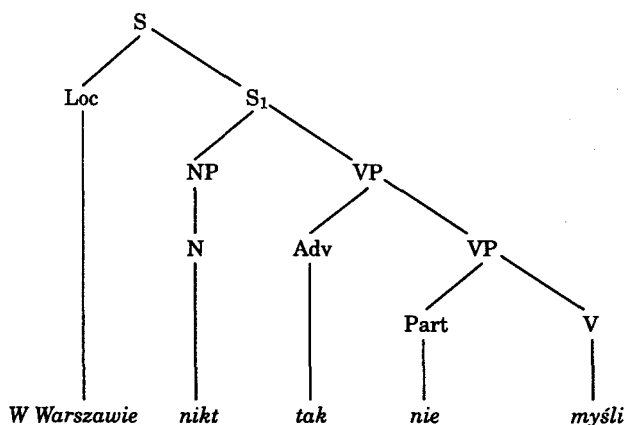
Zgodnie z inną interpretacją, ontologiczną, w wypowiedzeniu informuje się nie o położeniu słońca w czasie zachodu, ale, jak pisze Boguslavskij, o świecie, w którym występuje sytuacja zachodu słońca. Por. transformację:

- (34) *Тu сłońце не заходзи — jesteśmy poza kołem polarnym.*

W konstrukcjach z kwantyfikatorami operator ontologiczny określa wyjściowy zakres obiektów, relewantny przy zastosowaniu operacji kwantyfikacji:

- (35) *Обecnie в Polsce парламентарыстą може zostać практически każdy* („Angora”. 2002/44).
 (36) *В Warszawie никто так już не мыśli.*
 (37) *На улицах у всех благодостное выражение, какое бывает у человека, только-только выпившего рюмку водки* (В. Пьецух).

W gramatycznej strukturze wypowiedzenia operator ontologiczny nie ma bezpośredniego związku syntaktycznego z kwantyfikatorem, zajmuje pozycję determinantu, por.:

Relacje w strukturze semantycznej wypowiedzenia są nieco inne, ponieważ kwantyfikator należy do zakresu relewancji (w terminologii Bogusławskiego — «сфера действия») operatora ontologicznego, który ogranicza ekstensję związanej grupy imiennej, co znajduje swój przejaw w transformacjach na poziomie linearyzacji wypowiedzenia, np.:

(38) *Nikt w Warszawie tak już nie myśli.*

Operator ontologiczny zajmuje tu pozycję przy kwantyfikatorze ogólnym, określając odcinek rzeczywistości (*Warszawa*), w którym mieści się przedmiotowy „zakres rozważania” (*grupa osób*) — egzystencjalna norma zbioru (Kiklewicz 2001, 56), do którego stosuje się operator kwantyfikujący (w tym przypadku występuje substancywacja kontekstowa kwantyfikatora — inkorporowanie w jego treść relewantnego zakresu przedmiotowego). Dołączenie okolicznika ontologicznego do predykatu czasownikowego byłoby jednak niemożliwe, bo sprzeczne z jego kategorialną funkcją transferencyjną:

(39) **Nikt tak nie myśli już w Warszawie.*

W niektórych gatunkach tekstów, np. w prozie artystycznej, operatory ontologiczne funkcjonują w postaci tytułów, np. *W pustyni i puszcy* H. Sienkiewicza, *Moskwa — Pietuszki* W. Jerofiejewa, *Rok 1984* G. Orwella, *Archipelag Gułag* A. Sołżenicyna, *Trzecie królestwo* A. Kuśniewicza i in.

Bibliografia

- Bogusławskij I. M. (1991), *Лингвистический процессор и локативные обстоятельства*. W: „Вопросы языкознания”. № 1. С. 69–78.
- Bogusławski A. (2002), *Światopogląd i wiedza (glosa do pewnej dyskusji)*. W: „Przełom Humanistyczny”. R. XLVI. 2002. Nr. 2. S. 1–34.
- Furdal A. (1990), *Językoznawstwo otwarte*. Wrocław etc.
- Glück H. (Hrsg.) (1993), *Metzler Lexikon Sprache*. Stuttgart — Weimar.
- Habrajska G. A. (1994), *Morfologia rzeczowników zbiorowych w świetle wybranych poglądów na fleksję i derywację*. W: *Biuletyn PTJ*. L. S. 71–84.
- Hintikka J. (1992), *Eseje logiko-filozoficzne*. Warszawa.
- Kiklewicz A. K. (2001), *К типологии количественных выражений в естественном языке*. W: *Quantität und Graduierung als kognitiv-semantische Kategorien*. Hrsg. H. Jachnow/B. Ju. Norman/A. E. Suprun. Wiesbaden. S. 41–61.
- Palek B. (1968), *Veta a denotát*. W: *Slovo a slovesnost*. XXIX. Nr 4. S. 354–361.
- Pereverzev K. A. (2000), *Пространства, ситуации, события, миры: к проблеме лингвистической онтологии*. W: *Логический анализ языка. Языки пространств*. Ред. Н. Д. Арутюнова / И. Б. Левонтина. Москва. С. 255–267.
- Švedova N. Ju. (1966), *Активные процессы в современном русском синтаксисе*. Словосочетание. Москва.
- Švedova N. Ju. (red.) (1980), *Русская грамматика*. Том 2. Синтаксис. Москва.
- Vsevolodova M. V. (2000), *Теория функционально-коммуникативного синтаксиса*. Фрагмент прикладной (педагогической) модели языка. Учебник. Москва.